

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-06-14

UDK 94(100)"1914/19":341.324(450:497.4)"1915/17"

PRIPRAVE NA LETO 1918. NEKATERI VIDIKI ITALIJANSKE UPRAVE ZASEDENIH SLOVENSКИH OZEMELJ MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Petra SVOLJŠAK

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

IZVLEČEK

Razprava je osredinjena na vprašanje mednarodnega okvira italijanske okupacije slovenskega ozemlja med prvo svetovno vojno oziroma na italijansko razumevanje svojih pravic in dolžnosti na tem ozemlju. Italijanske zasedbene oblasti so namreč v zavestnem kršenju IV. haške konvencije o kopnovojnih zakonih in običajih iz leta 1907, ki so okupantu nalagale, da z začasnimi ukrepi ureja življenje na zasedenih ozemljih, ves čas zasedbe pripravljale zasedena ozemlja na povojno vključitev v italijansko državo.

Italijanska zasedba je pokazala, da z vojaško zasedbo po mednarodnem vojnem pravu države sicer ne pridobijo neposredno zasedenih ozemelj, pa vendar so bile v praksi v ozemeljskih zahtevah uspešnejše tiste države, ki so same ali preko zaveznikov zasedle sovražnikova ozemlja.

Ključne besede: prva svetovna vojna, Posočje, Slovenci, italijanska okupacija, raznarodovalna politika, okupacijska uprava

PREPARATIVI AL 1918. ALCUNI ASPETTI DELL'AMMINISTRAZIONE ITALIANA NEI TERRITORI SLOVENI OCCUPATI DURANTE LA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Il contributo è incentrato sul quadro internazionale in cui si colloca l'occupazione italiana del territorio sloveno durante la prima guerra mondiale, ovvero sull'interpretazione italiana dei propri diritti e doveri in questi territori. In aperta violazione della IV Convenzione di Aja sulle leggi e sugli usi della guerra di terra del 1907, che impegnava l'occupante a regolare la vita nei territori occupati con misure temporanee, le autorità d'occupazione italiane ne preparavano invece l'annessione postbellica allo stato italiano. Secondo il diritto militare internazionale, gli stati non acquisiscono direttamente i territori occupati dal loro esercito, ma l'occupazione italiana dimostrò che in realtà le loro pretese territoriali avevano maggiore probabilità di successo in caso d'occupazione diretta, o attraverso i loro alleati, del territorio del nemico.

Parole chiave: la prima guerra mondiale, Isontino, sloveni, occupazione italiana, politica di snazionalizzazione, amministrazione del territorio occupato

Sl. 1: Italijanski vojaki v Gradišču (Gradisca) (iz spominskega albuma narednika Guida Pacija, fotografski arhiv CMSAT - Civici musei di storia ed arte di Trieste - Mestnih muzejev zgodovine in umetnosti v Trstu).

Fig. 1: Italian soldiers at Gradisca (from the album of Sgt Guido Paci, Photographic Archives of CMSAT - Civici musei di storia ed arte di Trieste - City Museums of History and Art in Trieste).

Benito Mussolini je teden dni pred italijansko vojno napovedjo Avstro-Ogrski izrazil navdušeno dobrodošlico italijanskemu vojnemu pohodu, ko je zapisal: "Italija se je danes znašla v zaupljivem in čuječem miru. Pripravljena je na jutrišnji veličasten dogodek. Osvobodili smo se navznoter, odrešili se bomo preko meja! Zmedli smo notranje sovražnike, razkropili bomo zunanje. Italijanski bajoneti: vašemu jeklu je z usodo Italije povezana usoda evropskih narodov" (Mussolini, 1992, 45).

Še spomladi leta 1915 so navkljub šušljanju, nemiru v uradnih ustanovah in številnim ugibanjem ljudje še vedno upali na mir ali sploh niso pomislili, kot pišejo pričevalci, da bi se mogla zgoditi vojna med Italijo in Avstro-Ogrsko (Corizia e l'Isontino..., 1965, 24-26). Mlaha in kratka zima ter prihod pomladi sta torej zanetila upanje, da bo vojne do poletja konec. Toda pesimisti so bili drugačnega mnenja, zato so bili označeni kot kruti in celo nezdravi, za nedomoljube in črnoglede so veljali tisti, ki so si drznili predvideti, da bodo nekatere države prestopile v antantni tabor. Celotno utrjevalna dela vzdolž meje z Italijo niso prepričala ljudi ob Soči, da se Rim pripravlja na vojno proti Avstro-Ogrski, kot piše avtor delno ohranjenega pisma: "Utrjevalna dela se nadaljujejo v dolinah Idrije in Vipave. Sedaj bi morali začeti dela tudi na transalpinski železnici. Vzdolž železnice, ki pelje v Trbiž, pričakujejo 500 delavcev. Nadaljujejo z utrjevanjem na gori Nanos; zidajo strelske jarke nemškega tipa. Na Predilu so zgradili strelske jarke in cesto, ki je vzporedna z državno in je primerna za prevoz

težkega topništva (navadno postavijo v bližino jarkov tudi mine). /.../ V vojaških krogih pravijo, da je potrebno zadržati Italijo za vsako ceno. Potem (čez nekaj let) jo bo potrebno kaznovati" (ACS, 17-2-2, 9. 2. 1915). Čeravno so vodilni državni in deželni krogi vsaj slutili bližajočo se vojno z Italijo, niso pripravili prebivalstva ali primernih ukrepov za njihovo zaščito. Nekateri avtorji utemeljujejo nevednost in celo zaslepljenost prebivalstva z njihovo neomajno vero v nemško in avstrijsko orožje, kar je samodejno izključevalo možnost italijanskega boja proti njima (Corizia e l'Isontino..., 1965, 24-26). Še bolj verjetna pa je možnost, da nihče ni želel verjeti, "/.../ kajti vsakdo se tudi v mislih izogiblje strašnih grozot." (Kozanski¹) Po drugi strani pa je vsakovrstno šušljanje dalo krila domišljiji, celo do take mere, da se je 23. aprila 1915 okoli 22. ure razširila novica, da je neki poštni uslužbenec obvestil vojaško poveljstvo v Krminu (Cormons), da koraka proti mestu italijanska vojska, ki je prestopila mejo in hitro napreduje, kar se je izkazalo za neresnično (Del Bianco, 1937, 377). Vendar pa so številne aretacije in poostren nadzor policije posebno nad italijanskimi (pa tudi slovenskimi) državljani potrjevale slutnje, da se vezi med zaveznicama krhajo.

23. maja 1915 je italijanska vlada s podporo parlamenta sporočila v imenu kralja avstrijskemu veleposlaniku v Rimu, da bo od naslednjega dne Italija v vojnem stanju z Avstro-Ogrsko. V prvih urah 24. maja so se z ukazom vrhovnega poveljstva italijanske vojske začele sovražnosti na celotni fronti med Italijo in Avstro-Ogrsko.

Z londonskim paktom in italijansko vojno napovedjo nekdanji zaveznici Avstro-Ogrski so se torej začeli uresničevati italijanski strateški in politični načrti o usodi ozemelj ob vzhodni meji italijanske države in 24. maja 1915 je italijanska vojska prestopila "stare in resnično zločinske meje, ki jih je potrebno izbrisati, saj so nevarne in sramotne, in smo jih predolgo prenašali," je v svoj dnevnik zapisal Benito Mussolini (Mussolini, 1992, 41). Italijanska vojska je torej prišla tudi na ozemlja, ki so "/.../ čeravno znotraj naravnih meja Italije in so bile nekdanj sestavni del desete Avgustove italjske regije, so zaradi prevlade novega plemena in zaradi raznarodovalne politike, ki jo je izvajala tuja avstrijska vlada, postala slovenska. Tudi temu delu slovenskega naroda, ki je zaprt znotraj meja naše domovine, je namenjeno, da bo postal naš brat, temu delu slovanskega ljudstva, ki v moči svojega svežega nacionalnega duha stremi po odrešitvi in prevladi nad nami, nahujskan od naših zatiralcev, nas je sovražil in je bil naš zagrizen nasprotnik, temu delu slovanskega ljudstva, ki danes kakor mi sovraži Monarhijo, ki ga je zaradi lastnih ciljev božala in ga je nato izdala, je dolžnost italijanskih vzgojiteljev, da

¹ V opombi ob avtorju je zapisano, da je Kozanski menda Oskar Reja, napisana naj bi bila okoli 1947. leta.

se k njim obrnejo z ljubečo besedo miru in bratstva, da jim zagotovi, da bo gospostvo Italije, ki se bori za svobodo in pravičnost, za svoje svobodne državljane imelo tudi Slovane, kot brate, na pogostitvi domovine, od katere bodo imeli svobodo in spoštovanje jezika, narodnega čustva in sredstva za intelektualni ter gospodarski razvoj. In med našim ljudstvom ter temi Slovani, med katerimi bodo živeli vojaki med postanki in v posadkah, in bratski ter prijateljski sprejem bosta olajšala njihovo nalogo v krajih, ki jih bodo zasedli in odrešili, ter omilila ostrost vojaškega življenja" (ACS, PCM, GE, Paesi stranieri..., 19-2-15, 14. 6. 1915).

Časnik *Slovenski narod* je o zasedbi slovenskih krajev poročal: "V.../nekatera - poročila - op. P. S. - se glase ugodno, večina pa zatrjuje, da Italijan ne prihaja, kakor je tolikokrat naznanjal izza meje, kot odrešitelj, marveč kot krut tiran" (Slovenski narod, 232, 9. 10. 1915, 2). Tudi časnik *Slovenec* se je pridružil priobčevanju novic iz zasedenih primorskih krajev in je zapisal: "Slovenski narod je vedno cenil Italijane onkraj meje tako, kakor zaslužijo. Niti 33-letna zveza naše države, niti diplomatska hvalisanja in sestanki niso mogli iztrebiti čuta, ki se je skozi stoletja ukoreninil v našem ljudstvu napram Italijanom: nezaupanja..., nasprotstva in tihega zaničevanja njih takozvane kulture. Ta čut se je rodil iz dobrega poznavanja italijanskih telesnih in duševnih lastnosti, ki se dajo označiti kot telesna šibkost in nezmožnost do večjih naporov, strahopetnost, zahrbtnost, verolomnost, pri vsem tem pa velikanska bahavost in precenjevanje samega sebe, brezobzirno zatiranje šibkejših in nagnjenje k grozodejstvu. Vse te lastnosti nam kaže ta narod tisočletne kulture sedaj v svojem postopanju proti našemu prebivalstvu v krajih, ki jih je zasedel - a ne za dolgo - namreč v goriških pokrajinah od državne meje do Soče" (Slovenec, 154, 10. 7. 1915, 1). S posebnim zadovoljstvom so časniki pisali o jezi in razočaranju italijanske vojske, ker jih v zasedenih krajih niso pričakali s proslavami, italijanski listi naj bi se pritoževali, da je v Furlaniji in v krajih ob Soči pognala korenine avstrijska misel. *Slovenec* se je v posmehljivem tonu pridružil tudi *Slovenski narod* in zapisal: "Italijane posebno jezi, da se jim niso Furlani vdali kar z vriskom in prijateljskim objemom, da niso na ves glas zaklicali 'Evviva Italia', ko je pridonela preko črnozoltih mejnikov italijanska himna in ko je zavihrala na furlanskih tleh italijanska zastava. Skoro bolj mirno se je izvršilo zasedenje na slovenskih tleh, kolikor so sploh vdrli v slovensko zemljo. Slovenec je pač miren in - potrpežljiv in prepričanje ima, da nastalo novo stanje v njegovih krajih bo trajalo nekaj časa, pa premine in vrnejo se prejšnji časi... Italijani so obljubljali sem čez mejo samo dobroto, ko so pa prišli, so pograbili vso dobroto, ki so jo našli, in niso držali svoje besede, kakor je sploh še niso nikoli" (Slovenski narod, 232, 9. 10. 1915, 2).

Na ozemljih kraljevine Italije, kjer je bilo razglašeno vojno stanje, in na tistih, ki jih je v vojaških operacijah zasedla italijanska vojska in so bila ravno tako v vojnem stanju, je politična in upravna oblast pripadla vrhovnemu poveljstvu italijanske vojske. To je bilo v skladu s tedanjimi predpisi vojnega prava (IV. haaška konvencija o kopnovojnih zakonih in običajih in priloženi Pravilnik o kopnovojnih zakonih in običajih iz leta 1907), ki je pojmovalo kot sovražno tisto ozemlje, ki so ga zasedle sile nasprotnika kot operacijsko ozemlje, na katerem vojaški poveljnik zasedbenih enot izvaja tudi civilno oblast (Pravilnik o kopnovojnih zakonih..., 18. 10. 1907, čl. 42). Podrejena vojaška poveljstva so morala tako poleg izključno vojaških nalog poskrbeti za ureditev razmer v zasedenih krajih, to je skrbeti za red in mir, pomagati so morala civilnemu prebivalstvu ter lokalnim oblastem, da bi olajšala oziroma sploh omogočila delovanje javnih uradov (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Rel. I, 8).

Tako so bila načeloma navodila italijanskega vrhovnega poveljstva "Servizio in guerra" iz leta 1912 v skladu s 43. členom haaškega pravilnika iz leta 1907, ki je okupantu priznal pravico oziroma nalagal dolžnost, da z vsemi možnimi ukrepi poskrbi za javni red in varno javno življenje. Prav tako so navodila odgovarjala splošnim, osnovnim, in kot se je izkazalo v primeru italijanske okupacije, predvsem teoretičnim razmeram, saj haaška načela "niso bila v celoti uporabna in odgovarjajoča potrebam in posebnemu značaju našega podviga zaradi sedanjega edinstvenega položaja in v skladu s posebnimi oziri na pravo, na politične prilike, na čustva. Res je, da so ozemlja, ki jih je narodna vojska odrešila, jih odrešuje in jih še bo odrešila, izmučena zaradi dolgega evropskega požara, zahtevala pomožno in delno združevalno in usmerjevalno politično-upravno dejavnost, toda še bolj potrebujejo temeljito in splošno obnovo vseh funkcij javne oblasti, v vseh odnosih civilnega sožitja" (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Rel. I, 8). Kot je ugotavljalo italijansko vrhovno poveljstvo, je bila glavna pomanjkljivost prekinitev dejavnosti na vseh področjih javnega življenja ter prenehanje delovanja industrije in trgovine, kar je bila posledica odsotnosti najodličnejših osebnosti in večjega dela civilnega prebivalstva zaradi mobilizacije in avstrijskih internacij, pa tudi prostovoljnih ali neizogibnih italijanskih izselitev. To je bilo po mnenju vrhovnega poveljstva italijanske vojske tudi krivo, da je bilo za vzpostavitev nemotene vsakdanjega življenja potrebno uvesti bolj učinkovite in širše ukrepe, ki so jih utemeljevali z dejstvom, da julijska krajina in Tridentinsko nista predstavljala tujega ozemlja, ki bi ga zaradi strategije in poteka vojne italijanska vojska morala okupirati, temveč nacionalno ozemlje, ki ga je v rokah držal sovražnik, in proti njemu ga je bilo potrebno odrešiti in za vedno vrniti narodu (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Rel. I, 9). To je bila

posebna okoliščina, ki je dotedanja navodila niso upoštevala, in je morala privedi do novih in spremenjenih začasnih in prehodnih upravnih oblik, saj je v zgodovinsko dejanje vpeljala popolnoma nov pravni in etični element. Zato je vrhovno poveljstvo zapisalo: "Okupacija je morala tako ne le prinesiti splošno red ozemlja in varovanje javnega reda, temveč mora pomeniti že od prvega trenutka otipljivo učinkovanje odrešitve, vzpostavitve svobode, udejanjanje nacionalne solidarnosti v civilnih ustanovah in urejanje družbenega življenja" (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Rel. I, 9).

Zaradi takšnega razumevanja moralnih dolžnosti in politično-upravne oblasti, katere pooblastila so zaradi navedenih razlogov in "okoliščin" presegla splošna navodila, je vrhovno poveljstvo neposredno prevzelo organizacijo javnih služb, kar je izvajalo preko Generalnega sekretariata za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili) pod vodstvom prefekta Agostina D'Adama. Generalni sekretariat za civilne zadeve so sestavljali kabinet, Urad I (Ufficio I), Urad II (Ufficio II), urad za javno zdravstvo (Sanità Pubblica), kmetijski urad (Ufficio Agrario), pošte in telegraf (Poste e Telegrafi), urad za finance (Finanza) in računovodstvo (Ragioneria) (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Doc. V, dok. 429, 31. 12. 1916). Kabinet generalnega sekretariata je imel naslednja pooblastila: odpiranje uradne pošte, zaupne zadeve (posebna pošta, telegrafsko dopisovanje, šifrirano telegrafsko dopisovanje), odlikovanja, objava dokumentov generalnega sekretariata, uzakonjanje dokumentov, imenik osebja, ekonomat, varstvo spomenikov, knjižnica, arhiv, kopije dokumentov, pošiljanje uradne pošte. Zadeve, s katerimi je upravljal Urad I, so bile: ureditev policije, omejevanje lova in ribolova, gibanje na vojnem področju, varstvo prostovoljcev in italijanskih zapornikov, begunske zadeve, bolnišnična dejavnost, javna dela, menjava denarja in civilne službe v Albaniji. Večji je bil obseg dela Urada II: ureditev uprave zasedenih ozemelj, javne dobrodne ustanove, šolstvo, sodstvo, cerkvene zadeve in matični uradi, gospodarske zadeve, posojilnice, zavarovanje, živila, rekvizicije, davki ter izdajanje ukrepov glede premoženja državljanov sovražnih držav. Urad za javno zdravstvo je urejal higienske in sanitarne službe, osebje, delovanje lekarn, sanitarno inšpekcijo, veterinarsko službo in pogrebno službo. Kmetijski urad je ustanovil Kmetijski odbor (Comitato Agrario), izdajal ukrepe glede neobdelanih in zapuščenih obdelovalnih površin, usmerjal kmetijsko proizvodnjo, najemanje delovne sile za poljska opravila, urejanje paše in gozdarstvo. Urad za pošte in telegraf je oblikoval in nadziral delovanje poštnih uradov na zasedenem ozemlju; finančne zadeve (davke, monopolno blago, osebje finančne policije, itd.) so bile v pristojnost finančnega urada, medtem ko je

raznovrstne stroške, prihodke in sklade vodil urad za računovodstvo.

Generalni sekretariat za civilne zadeve je bil neposredno podrejen vrhovnemu poveljstvu italijanske vojske in je imel več vlog, saj je predstavljal središčni politično-upravni organ na zasedenih ozemljih, izvršilni organ, ki je uravnaval namere in voljo nadrejenega poveljstva ter skrbel za njihovo udejanjanje, ter posvetovalni organ, ker je proučeval in predlagal oblike civilnih služb ter rešitve na upravno-sodnem področju. Generalni sekretariat za civilne zadeve naj bi deloval na celotnem območju, kjer je bilo razglašeno vojno stanje, predvsem pa v odrešenih pokrajinah. V odrešenih pokrajinah naj bi generalni sekretariat za civilne zadeve prevzel naloge varovanja, nadzorovanja, združevanja, namestništva, pobudnika na državnem in avtonomnem upravnem področju. Vrhovno poveljstvo je imelo izključno pravico in odgovornost za organiziranje civilne uprave na zasednem ozemlju, za izvrševanje njegovih odredb in temeljnih načel pa je moral poskrbeti generalni sekretariat. V prvih dneh zasedbe naj bi predvsem poskrbeli za preskrbo civilnega prebivalstva, česar pa sodeč po spomenici z dne 28. maja zasedbene oblasti še niso storile: "Sedaj mi dovolite nekaj poudarkov, ki jih boste Vi lahko preoblikovali v nasvete pristojnim: v teh prvih dneh vojne s sovražno Avstrijo so bili zasedeni nekateri kraji: Krmin, Oglej, Terzo, Kobarid, itd. Torej: v trenutku, ko Vam pišem ni bil objavljen še noben razglas prebivalstvu, ni bil prinesen kruh lačnemu prebivalstvu, da bi si pridobili njegovo naklonjenost, ni mu bilo zagotovljeno nadaljnje plačevanje podpore družinam vpoklicanih, ki jih je dovolila Avstrija. Z eno besedo, naredili smo vse, da bi se nad nami razbesnelo sovraštvo tega ubogega prebivalstva, ki potrebuje hrano in zagotovila, da bo lahko živelo vsaj tako kot pod Avstrijo. Poveljstvo armadnega korpusa ni imelo niti seznamov dobrih in nevarnih oseb: morali smo ga v naglici poslati in šele potem so lahko aretirali osebe, ki bi zagotovo lahko škodile. /.../ Vi poskrbite, da ob zasedbi vsakega mesta takoj objavijo razglas prebivalstvu z zgoraj omenjenimi obljubami, ki so potrebne, da ne bi imeli sebi sovražnega prebivalstva. In pošljite kruh, moko, da jih nahranimo. Kruh za civilno prebivalstvo je v tem trenutku čudežno orožje" (ACS, PCM, GE, Promemoria).²

Po načelih tedanjega mednarodnega prava, ki so se v primeru italijanske zasedbe Posočja izkazala tudi kot povsem praktična navodila, so morale italijanske zasedbene oblasti obdržati avstrijski upravni sistem. Temeljil je na političnih okrajih, v katerih je bil za čas zasedbe imenovan civilni komisar, in to ne glede na obseg zasedbe (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Doc. I, dok. 7, 25. 6. 1915). Na zasednem ozemlju je bilo ustanov-

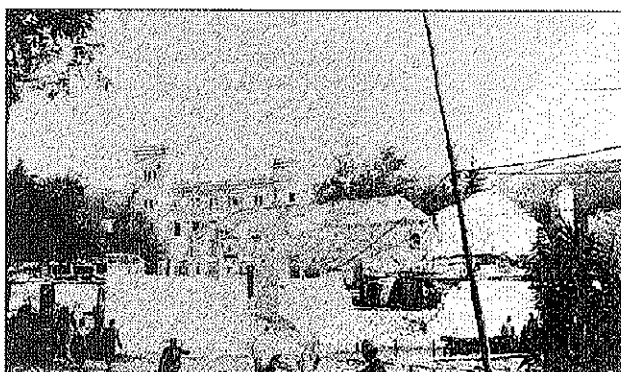
2 Spomenica je bila odposlana z Ministrstva za zunanje zadeve po nalogu zunanjega ministra Sidneya Sonnina.

ljenih osem političnih okrajev, pet na Tridentinskem in trije na področju t. i. Vzhodne Furlanije, kot je Posočje nazival generalni sekretar. V politični okraj Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo) z začasnim sedežem v Krminu (Cormons) so bile vključene slovenske občine Biljana, Kožbana, Medana in Dolenje ter zasedene slovenske občine okraja Gorica okolica (Anhovo, Ločnik, Števerjan, Šmartno - Kojško. V Červinjanju (Cervignano) je bil začasni sedež tržiškega političnega okraja. Kobarid pa je bil začasno središče gornjesoških občin, združenih v politični okraj Tolmin (Bovec, Breginj, Čezsoča, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek, Sedlo, Srpenica, Trnovo ob Soči, Volče, Žaga). Gradiščanski civilni komisar je bil Casimiro Avogadro di Quinto, tolminski pa Domenico delli Santi. V sodni razdelitvi so slovenski kraji gradiščanskega okraja sodili v sodni okraj Krmin, zasedeni gornjesoški kraji pa v kobaridski sodni okraj, v katerem je sodil Edmond Hoebert.

Zasedeno slovensko oziroma avstro-ogrsko ozemlje je spadalo v vojno ozemlje, ki je obsegalo še italijanske pokrajine v vojnem stanju, obalne občine in otoke v Jadranskem morju in vse trdnjave, ki jih je vojno ministrstvo opredelilo kot obrambne. Razdeljeno je bilo na ozemlje vojaških operacij, zaledje in na province v vojnem stanju, ki niso bile zajete ne v operacijsko in ne v zaledno območje. V operacijski coni so potekali boji in v njem so prebivale bojujoče se vojaške enote. Mejo med fronto in zaledjem so določala in spreminjala armadna poveljstva. Zaledje je predstavljalo ozemlje, kjer so prebivale vojaške enote, ki niso bile na fronti in kjer je potekala preskrba.

Zaradi bojnih nevarnosti, ko je avstrijsko topništvo 16. januarja 1916 prvič in nato še 7. ter 13. aprila obstreljevalo Kobarid, so sedež okraja preselili v Breginj, kjer je ostal do julija istega leta.

Z odredbo z dne 25. junija 1915 so bile razpuščene vse občinske uprave, (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Doc. I, dok. 7) zato je generalni sekretar D'Adamo v vsaki občini imenoval župana. Župani so "v po lastni pobudi želeli izkazati jasno in odprto potrđitev zvestobe nacionalnim ustanovam /.../" in so zato prejeli tudi zunanje znake oblasti in pomembnosti uradovanja (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Ref. I, 27). Naloga županov je bila predvsem skbeti za delovanje začasne uprave občinskih uradov. Prehodni čas med zasedbo in imenovanjem županov je zapolnila vojaška uprava, ki se je v primeru nekaterih občin v gornjem Posočju (Drežnica, Idrsko, Libušnje, Livek, Žaga, Srpenica, Trnovo ob Soči) zaradi varnosti, vojaških operacij in evakuacije civilnega prebivalstva podaljšala do konca zasedbe. Vojaški komisar stotnik Adolfo Orsini je nadziral delovanje županov iz zgornje doline Nadiže (Breginj, Kred, Sedlo), ki jih je označil kot osebe brez vsakršne kulture in dvomljive zvestobe ter nevesče uradovanja (PANG, CKPOT, Odstop..., 19. 2. 1917). Zato so februarja 1917 slovenski župani odstopili, na njihova mesta pa so bili

Sl. 2: Italijanska vojska v Zdravščini (iz spominskega albuma narednika Guida Pacija, fotografski arhiv CMSAT).

Fig. 2: Italian troops at Poggio (from the album of Sgt Guido Paci, CMSAT Photographic Archives).

imenovani vojaški komisarji; krejskemu komisarju je pri delu pomagal posvetovalni sosvet, ki so ga sestavljali domačini. Tudi v zasedenih Brdih, to je v Medani in Biljani, so delovali župani.

Po preboju avstrijsko-nemških enot oktobra 1917 in umiku italijanske vojske s slovenskega ozemlja pa uprava ni prenehala, saj je vrhovno poveljstvo prevzelo upravo oziroma finančne zadeve v tistih občinah, kjer ni bilo predstavnikov italijanskih oblasti. Zatorej je postavljanje uprave po koncu vojne imelo temelje že v vojnem času, kar je privedlo do priključitve zasedenih ozemelj v Kraljevino Italijo.

Svoje delovanje so zasedbene oblasti razširile na vsa področja javnega življenja v zasedenih krajih. Zaradi slabih in težavnih zdravstvenih razmer v zasedenem Posočju so zato še posebno pozornost namenile organizaciji učinkovite zdravstvene službe. Naloge zdravstvene službe na zasedenem ozemlju so bile zapletene, ker je bilo potrebno sproti in neprenehoma usklajevati potrebe civilnega prebivalstva s potrebami in zahtevami vojske; zaradi širjenja epidemij in nalezljivih bolezni je bilo potrebno tudi tesno in učinkovito sodelovanje z vojaško zdravstveno službo. V obmejnih italijanskih središčih (Belluno, Brescia, Verona, Vicenza, Videm) je bil ustanovljen poseben oddelek zdravstvene službe, ki je bil v neposrednem stiku s fronto in je tako mogel slediti vojaškim operacijam in morebitnim boleznim, obenem pa je bil dovolj blizu Kraljevini, od koder se je preskrboval z sanitetnim materialom. Zaradi naglega prihoda številčne avstro-ogrske vojske z vzhodne na jugozahodno fronto in zaradi zasedbe ter bojev na fronti so se zdravstvene razmere nenadoma zelo poslabšale, številne nalezljive bolezni - kolera, griža, pegasti tifus, ipd. pa so ogrožale tako vojake kot civilno prebivalstvo. Najbolj ogroženo območje je bilo Posočje oziroma ozemlje med staro mejo in položaji, zasednimi po prvem ofenzivnem sunku. Zato je Posočje postalo zelo

varovano območje, v katerem so bile postavljene številne izolacijske postaje, laboratoriji in razkuževalni oddelki, da bi zatrli izbruhe nalezljivih bolezni. V Kobaridu je bila tako osnovana poliklinična ambulanta, v Breginju je delovala bolnišnica, dejaven je bil zdravstveni urad s centrom v Kobaridu in s sedežem v Sedlu za občine Kobarid, Kred in Livek, ki ga je vodil okrajni zdravnik. Delovale so terenske ambulante v Kobaridu, Sužidu, Starem Selu, Robiču in v Potokih. Ti zdravniki so zagotavljali tudi nego na domu. V občini Kred je med vojno delovala tudi babiška služba (PANG, CKPOT, Babiška služba..., 5. 3. 1917, 1450/8a).

Italijanske oblasti so bile zelo dejavne na področju socialnega skrbstva. Že 10. junija 1915 je italijanska vlada sprejela odredbo, po kateri je sklenila nadaljevati plačila podpor družinam vpoklicanih v avstro-ogrsko vojsko, ki so živele na zasedenih ozemljih pa tudi družinam interniranih s strani avstro-ogrskih oblasti, kar je veljalo tudi za begunske družine. Kot je ugotavljalo vrhovno poveljstvo, so bili tovrstni ukrepi nepričakovani, a zelo dobrodošli, oziroma kot je zapisal Ugo Ojetti 15. junija 1915 v pismu svoji ženi: "*Včeraj in danes se je začelo razdeljevanje podpor družinam vpoklicanih v nasprotnikovo vojno: drag, vendar odličen ukrep*" (Ojetti, 1964, 37). Socialno skrbstvo se je na zasedenem ozemlju torej potrjevalo predvsem z dodeljevanjem različnih podpor. "*Važno je, da se izplačuje družinam vojakov v avstrijski armadi, katere se nahajajo na ozemlju od Italijanov okupiranem, podpora, in sicer v isti meri, ki jo je izplačevala avstrijska vlada. Italijanska vlada podpira tudi družine regnicolov in neregnicolov, bivajočih v Avstriji in radi političnih razlogov interniranih. Podpirajo se tudi družine onih avstrijskih vojakov, ki so bili poslani domov pred italijansko okupacijo, ker so bili invalidi ali bolni vsled vojnih štrapacov in ne morejo delati, dalje družine pogrešanih in padlih,*" je zapisal *Slovenski narod* (*Slovenski narod*, 155, 10. 7. 1917, 4). Nadalje je poročal, da je bilo takšne podpore deležnih 15.000 družin, skupna vsota vseh podpor od okupacije do 21. decembra 1916 pa naj bi preseгла 13 milijonov lir. V tolminskem okraju je bilo do decembra leta 1915 podpore deležnih 693 družin, vpoklicanih v avstro-ogrsko vojsko, vendar pa se je število družin spreminjalo iz meseca v mesec. Toda italijanske oblasti so bile velikodušne tudi do ostalih, ki so bili potrebni denarne pomoči, saj zasledimo lahko tudi dodeljevanje podpor zaradi nezmožnosti dela (PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., 13. 8. 1916),³ podporo so dodeljevali sirotam in obolelim (PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., 15. 5. 1916), tudi nosečnici, katere moža so morali zaradi preganjavnice odpeljati v psihiatrično bolnišnico (PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., 15. 10. 1916), dodelili so tudi t. i. materinsko podporo za otroke

italijanskih vojakov (PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., 15. 5. 1917). V začudenje slovenskega tiska so italijanske oblasti plačevale tudi nadomestila za pokojnine, saj "*se je neki avstrijski vpokojenec v Kobaridu, mož, ki je že v letih, zglasil pri italijanski oblasti, naj mu dajo pokojnino in so mu jo res izplačali*" (*Slovenski narod*, 183, 12. 8. 1915, 3). Kjer italijanske oblasti niso mogle pomagati z denarnimi podporami ali ta ni zadostovala, so poskrbeli za pomoč v naravi predvsem z živili, ki so jih upravičenci dobili na živilske kartice (PANG, CKPOT, Podpore..., 19. 11. 1916).

V izplačevanje podpor se je poskušala vplesti tudi avstrijska vlada. Toda italijanske zasedbene oblasti je bolj kot denarna pomoč duhovnikom in drugim avstro-ogrskim državljanom v Italiji (beguncem, internirancem) motilo ozadje, to je politična agitacija s strani avstrijske vlade, katere namen naj bi bil dokazati začasnost italijanske oblasti na zasedenih ozemljih. V pričakovanju ureditve razmer in ponovnega prihoda avstrijskih oblasti na zasedena ozemlja naj bi avstrijska vlada preko denarnih podpor želela vzdrževati stike z ljudmi na zasedenem ozemlju in v Italiji. V primeru, da bi italijanske oblasti dopuščale vmešavanje avstrijskih oblasti v upravljanje zasedenih ozemelj, bi, po mnenju generalnega sekretariata, v določenih skupinah prebivalstva potrjevali šibkost in začasnost italijanskega sistema. Tako bi zatrli naklonjenost ljudi do italijanskih oblasti. Plačevanje vojaških podpor, dodatnih plač in pokojnin je predstavljalo dejanje upravnih oblasti do prebivalcev zasedenih ozemelj, kar je bilo v izključni domeni vrhovnega poveljstva okupantske vojske, pri čemer se je poročevalec skliceval na mednarodno pravo. Zunanji minister ga je ob tem moral opozoriti, da mednarodna pravila priznavajo okupantu le izvajanje pravic, ki izhajajo iz dejanske suverenosti glede na dejansko stanje, in tako okupant nima suverenosti vladanja zasedenim ozemljem (PANG, CKPOT, Podpore..., 8. 9. 1917). Generalni sekretar je tudi poudaril, da je vrhovno poveljstvo nase prevzelo dolžnosti, ki so izhajale iz stanja zasedbe, to je plačevanje različnih podpor in drugih prejemkov, česar v začetnem obdobju niso dodeljevali beguncem samo zato, ker naj bi to nalogo prevzelo notranje ministrstvo. D'Adamo, ki je zagotovil, da bo na zasedenem ozemlju skrbno nadzoroval morebitne poskuse avstrijskega vmešavanja, je poprosil za pomoč tudi predsednika vlade, da bi ostrejši nadzor uvedli tudi na ozemlju Kraljevine, še posebno tam, kjer so prebivali slovenski begunci in interniranci. Zagotovo je vmešavanje avstrijske vlade povzročalo upravni nered na zasedenih ozemljih. Poudaril je tudi, da bi imelo takšno vmešavanje lahko tudi nevarne politične posledice za italijanske vojne cilje, kajti za Italijo zasedba slovenskih ozemelj vsekakor ni imela začasnega zna-

3 Podpisani so bili župan občine Kred Ivan Lavrenčič, občinski tajnik Anton Skočir, vojaški komisar Orsini in civilni komisar.

čaja (ACS, PCM, GE, Paesi stranieri..., 19-2-82, Azione dell'Austria..., 10. 8. 1917).

Gospodarsko življenje je na zasedenih slovenskih ozemljih, ki so bila povečini kmetijsko usmerjena, malodane zamrlo. Obdelovalne površine so bila zapuščene, primanjkovalo je delovne sile, izguba pridelka in potreba po vodenju kmetijskih zadev sta zahtevala ukrepanje zasebnih oblasti tudi na tem področju življenja v zasedenih pokrajinah. Za to naj bi poskrbel Kmetijski odbor pri generalnem sekretariatu za civilne zadeve, ki je s pomočjo civilnih komisarjev organiziral pogodbene delavce, organiziral rekvizicije prostorov, strojev, orodij, vprežne živine in vsega potrebnega za kmetijsko dejavnost (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Doc. I, dok. 6, 24. 6. 1915). Med prvenstvene naloge je vsekakor sodilo oživljanje zapuščenih obdelovalnih površin, ki je postalo obvezno z letom 1916 (R. El, CS, SGAC, La gestione..., Ref. II, 110). V skladu z odredbami generalnega sekretariata so tudi v zgornjem Posočju skupine delavcev poiskale razpuščeno živino, pobirale in skladiščile poljske pridelke. Gospodarskemu življenju na zasedenih ozemljih so veliko preglavic povzročale negotove in spremenljive finančne razmere zaradi menjave denarja in nihanja menjalnškega tečaja. Pri reševanju denarnih težav je prišlo do občasnih razhajanj med italijansko vlado z zakladnim ministrom ter generalnim sekretarjem. Vlada je namreč varovala predvsem državne interese, medtem ko je generalni sekretar vendarle kazal nekoliko več poslušnosti tudi za oživljanje civilnega življenja na zasedenih ozemljih in za interese civilnega prebivalstva. Tako je D'Adamo pozval zakladnega ministra, naj ukrepa v interesu prebivalstva zasedenih ozemelj in omogoči postopno ter počasno izključitev bivšega denarja in zamenjavo z novo državno valuto. Vojno stanje je namreč po poročilu generalnega sekretarja odvzelo civilnemu prebivalstvu možnosti gibanja in s tem trgovanja ter poslovanja. Poleg gospodarskih razlogov pa je D'Adamo opozarjal tudi na politične, saj se mu je zdelo neprimerno pri prebivalstvu vzbujati vtis, da na tako pomembnem področju življenja italijanske oblasti nimajo poslušnosti zanje (ACS, PCM, GE, Paesi stranieri..., 19-2-4/1, 14. 12. 1915). V začetnem obdobju zasedbe je gospodarsko dejavnost na zasedenem ozemlju ovirala tudi pretirano delovanje poštne urade; na pobudo tolminskega civilnega komisarja so postopoma začeli ustanavljati poštne urade, ki so delovali za potrebe civilnega prebivalstva. Na zasedenem slovenskem ozemlju so si prebivalci skušali pomagati na različne načine. V Kobaridu je bilo predvsem živahno trgovanje, saj je bila tam velika koncentracija vojakov, in posli so cveteli. Iznajdljivi so bili tudi Brici, ki so vojaštvu prodajali sadje in vino. Predvsem pa so italijanske oblasti poskrbele za nemoteno preskrbo civilnega prebivalstva, da so "morali" o tem pohvalno pisati celo slovenski časniki: "Ljudstvo, ki je ostalo večinoma doma, je vojaška uprava dobro pre-

Sl. 3: Predvojni italijansko-avstrijski mejni prehod pri Cervignanu (ali Červinjanu?) (iz spominskega albuma narednika Guida Pacija, fotografski arhiv CMSAT).

Fig. 3: The pre-war Italian-Austrian border crossing at Cervignano (from the album of Sgt Guido Paci, CMSAT Photographic Archives).

skrbovala. Vse je bilo po ceni razen sladkorja in - drvi; le-te so šle na tehtnico! Siromaki so dobivali živež zastonj. Največ so dobivali riža ..., dalje makaronov (testenin), manj pa krušne moke, zlasti zadnje čase. Za zabelo jim je služilo izvrstno oljčno olje" (Slovenec, 262, 15. 11. 1917, 5). Ves čas zasedbe so oblasti omejevale porabo električne energije, ker so bile zmogljivosti električnih naprav manjše od potreb oziroma porabe. Življenje je bilo zato le redko razsvetljeno, saj je bilo "po domovih /.../ strogo prepovedano prižigati sveče in petrolejke. To smo lahko storili le ob črno zavešenih oknih" (Fini Več - Friganovi, 1974, 8). K oživitvi gospodarskega življenja na zasedenih ozemljih je sodila tudi ureditev javnih financ ter njihova prilagoditev italijanskemu gospodarskemu in finančnemu sistemu. Tako so na področju gospodarstva italijanske oblasti, še posebno v drugi polovici leta 1916, ko je italijanska vojska dosegla predvsem veliko moralno zmago (zasedba Gorice 9. avgusta 1916), začele uvajati gospodarske, predvsem varčevalne ukrepe in davčni sistem, ki so veljali v Kraljevini. Razširjanje izrednih gospodarskih ukrepov z državnega prostora na zasedena ozemlja so utemeljevali s premikom državne meje na frontno črto, s čimer so poenotili italijanski (gospodarski) državni prostor.

Prebivalci Posočja so "občutili" ukrepe in živahno dejavnost zasedbenih oblasti predvsem na področju šolstva, zdravstva in socialnega varstva, pa tudi gospodarska dejavnost ni bila zanemarljiva. Na večini področij upravljanja javnega življenja na zasedenem ozemlju je italijanska država še v času vojne in začasne (!) zasedbe upravljala kot suveren. Čeravno je bilo ozadje mnogovrstnih ukrepov predvsem pretanjena priprava zasedenih ozemelj na bodočo vključitev v italijansko državo, pa je potrebno poudariti, da je bila vendarle dejavnost usmerjena tudi v lajšanje življenjskih razmer civilnega prebivalstva ob bojni črti. Italijanska zasedba

slovenskih ozemelj v obdobju prve svetovne vojne predstavlja zatorej "uvajalno" obdobje za dokončno priključitev ozemelj t. i. Julijske krajine k Italiji, kot je določal tajni londonski pakt iz leta 1915. V tem času so italijanske zasedbene oblasti mogle izbrusiti upravni aparat, ki so ga po sklenitvi premirja dopolnile in pri-

lagodile novim razmeram. Ponovno se je pokazalo, da čeprav z vojaško zasedbo po mednarodnem vojnem pravu države ne pridobijo neposredno zasedenih ozemelj, pa so bile v praksi v ozemeljskih zahtevah uspešnejše tiste države, ki so same ali preko zaveznikov zasedle sovražnikova ozemlja (Divjak, 1988, 8).

PREPARATIONS FOR THE YEAR 1918. SOME ASPECTS OF ITALIAN ADMINISTRATION OF SLOVENIAN OCCUPIED TERRITORIES DURING WORLD WAR I

Petra SVOLJŠAK

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Institute of History, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

SUMMARY

Italian occupation of Slovenian territory during World War I presented an "introductory" period for the time, when Italy should occupy the territories, which were generously handed over by the London pact from 1915. The Italian government leant on Austrian administration of the territory for their own wartime administration, as it was defined by IV. Haag convention on land-war laws and customs from 1907, which was then a valid legal basis on the rights and duties of an occupying force on occupied territories. However, the Italian government considered the occupied territories a part of national territory, which had been in enemy's possession up to then and it was necessary to return them to the mother country. Therefore, all the future measures taken by the Italian government on the occupied territory were a reflection of such an "understanding".

During the war the Italian occupying government tried to be active in all areas of public life; the latter died due to the war, enlisting soldiers into Austro-Hungarian army, the outbreak of war between Italy and Austro-Hungarian empire, due to internments, arrests, refugees and also because of foreign occupation. The activities of the Italian government in the area of administration, health, social security and economy on the occupied territories are presented in the discussion. In compliance with the principles of international law, the Italian government maintained Austrian administration, which had to be adjusted to the condition and extension of the occupation, but with a clear view to the future, which was shown especially in naming political districts. This principle was followed also by judicial settlement of the occupied Slovenian territories. The activities of the Italian government were especially lively, necessary and effective in the area of health, where the conditions during the war and particularly at the time of fights were difficult and severe.

The Italian government was relieving the hardships of the inhabitants on the occupied territory with numerous social subsidies and at the same time it was preparing the ground for a later annexation to the Italian Kingdom. The Italian government was introducing measures also in the economic area, financial and economic system, which were valid in the Italian Kingdom and thus it incorporated the occupied territories into a joint economic area. Therefore, during the war it started in all spheres of public life with careful preparations for the annexation of the occupied territories to the "mother" country.

The Italian occupation of the Slovenian territory during the war showed that the countries, which had occupied a certain territory, proved to be more successful in their territorial demands despite the principles of international law by which the occupation of a foreign territory does not mean its permanent possession.

Key words: World War I, Posočje, Slovenes, Italian occupation, policy of denationalisation, Italian government

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

ACS, PCM, GE, Paesi stranieri...- Archivio Centrale dello Stato, Roma, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea, Paesi stranieri occupati dall'Esercito italiano.

ACS, 17-2-2, Austria/12. Presidenza del Consiglio dei Ministri a S. E. il generale Vittorio Zuppeli (Ministro della Guerra) (notizie - A. U.), 9. 2. 1915.

ACS, PCM, GE, Paesi stranieri..., 19-2-15, Federazione degli insegnanti italiani della Regione Giulia, All'Illustre Senatore Vittorio Scialoja, Presidente dell'Unione degli Insegnanti Italiani per la guerra nazionale, Pro Memoria, 14. 6. 1915.

ACS, PCM, GE, Paesi stranieri..., 19-2-82, Azione dell'Austria... - Azione dell'Austria verso persone appartenenti ai territori occupati, Assistenza del regno di persone appartenenti a territori occupati, Poročilo generalnega sekretarja za civilne zadeve z dne 10. 8. 1917 št. 80744 predsedstvu italijanske vlade.

ACS, PCM, GE, Paesi stranieri..., 19-2-4/1, Cambio valuta austro - ungarica, Roma, 14 dicembre 1915.

ACS, PCM, GE, Promemoria, fasc. 19-2-fascicolo generale 1/1, 28 maggio 1915, Roma.

PANG, CKPOT (1915-1917, 1920, 1921) - Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin.

PANG, CKPOT, Odstop...- Odstop slovenskih županov, imenovanje komisarjev in sosveta, Commissari militari per il comune dicreda e pei comuni di Bergogna e Sedula, Dopis civilnega komisarja poveljstvu 2. armade z dne 19. 2. 1917.

PANG, CKPOT, Babiška služba...- Babiška služba 1916-1917, Nulla osta esercizio arti sanitarie, 5. 3. 1917, št. 1450/8a.

PANG, CKPOT, Finančne zadeve...- Finančne zadeve - podpore in najemnine. Odlok o dodelitvi podpore z dne 13. 8. 1916 - županstvo Kred (slovenski žig).

PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., Odlok o dodelitvi podpore z dne 15. 5. 1916.

PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., Odlok o dodelitvi podpore z dne 15. 10. 1916.

PANG, CKPOT, Finančne zadeve..., Odlok o dodelitvi podpore z dne 15. 5. 1917.

PANG, CKPOT, Podpore...- Podpore 1916-17, Sussidi in generi e tessere per prelevamento, Dopis civilnega komisarja z dne 19. 11. 1916 št. 6300/10 poveljstvu karabinerjev IV. armadnega korpusa na Robiču.

PANG, CKPOT, Podpore..., Telegram z oznako "Riser-vato" Ministrstva za zunanje zadeve z dne 8. 9. 1917 (št. 82) predsedniku italijanske vlade.

Objavljeni viri

R. EI, CS, SGAC, La gestione... - R. Esercito italiano, Comando Supremo, Segretariato generale per gli Affari Civili, La gestione dei servizi civili, Relazione I (31 dicembre 1916) in Documenti (I-IX).

R. EI, CS, SGAC, La gestione..., Relazione I.

R. EI, CS, SGAC, La gestione..., Relazione II.

R. EI, CS, SGAC, La gestione..., Documenti V, documento 429. Ripartizione dei servizi tra gli Uffici del Segretariato Generale per gli Affari Civili al 31 dicembre 1916.

R. EI, CS, SGAC, La gestione..., Documenti I, documento 7, Ordinamento dei servizi civili nei territori occupati.

R. EI, CS, SGAC, La gestione..., Documenti I, documento 7, Ordinamento dei servizi civili nei territori occupati. Ordinanza 25 giugno 1915.

R. EI, CS, SGAC, La gestione..., Documenti I, documento 6, Costituzione del Comitato Agrario, Ordine di servizio 24 giugno 1915.

Časopisno gradivo

Slovenec, 1915-1918

Slovenec, 154, 10. 7. 1915: Divjanje Italijanov v našem Primorju.

Slovenec, 262, 15. 11. 1917.

Slovenski narod, 1915-1918

Slovenski narod, 232, 9. 10. 1915.

Slovenski narod, 183, 12. 8. 1915.

Slovenski narod, 155, 10. 7. 1917.

Spomini, dnevniki in pisma

Fini Več - Friganovič (1074): Kobarid... Karfreit. Caporetto. Spomini na vojna leta. Tipkopis. Bolzano.

Kozanski: Nepozabljena Brda. Veselje in žalost briškega ljudstva. Rokopis. Nova Gorica, Goriški muzej.

Mussolini, B. (1992) - Scritti e discorsi. Edizione definitiva. I. Dall'intervento al fascismo (15 novembre 1914 - 23 marzo 1919). S. Christina Gela.

Literatura

Del Bianco, G. (1937): La guerra e il Friuli. Volume I. Irredentismo, Neutralità, Intervento. Udine.

Divjak, S. (1988): Institut vojaške zasedbe v mednarodnem pravu in njegove razvojne možnosti. Ljubljana.

Fornasir, G. (1970): Chiarimenti storici su alcune notte di guerra 1915-1918 di Celso Costantini, Ugo Ojetti e Gabriele D'Annunzio. Estratto dagli Atti dell'Accademia di Udine 1970-1972, Serie VII, Volume IX. Udine, Arti Grafiche Friulane.

Gorizia e l'Isontino... (1965) - Gorizia e l'Isontino nel 1915. Testimonianze inedite di Carlo Luigi Bozzi, Marino di Berti, Alfredo Fantuzzi, Biaggio Marin, Luigi Zoffi. Quinto supplemento agli "Studi Goriziani". Gorizia.

Malni, P. (1987): L'operato di monsignor Rossi e dei reggenti nell'Isontino (1915-1918). Metodi e ricerche, n. s. VI, 2.

Malni, P. (1991): Esercito e clero nelle terre redente. V: La guerra in casa 1914-1918. Soldati e popolazioni del friuli Austriaco nella Grande Guerra. Romans.

Marušič, B. (1989): Italijanska okupacija Posočja (1915-1917). Zgodovinski časopis, 43/1989.

Medeot, C. (1975): Lettere da Gorizia a Zatičina. Udine. **Mohorjeve družbe za leto 1971**. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.

Ojetti, U. (1964): Lettere alla moglie, 1915-1919. Firenze.

Pravilnik o kopnovojnih zakonih in običajih. Priloga k IV. haškemu dogovoru o kopnovojnih zakonih in običajih z dne 18. 10. 1907.

Rejec, A. (1971): Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov v Italiji med prvo svetovno vojno Koledar Goriške

Sedmak, D. (1997): Prva svetovna vojna. V: Kobarid. Kobarid.

Svoljšak, P. (1991): Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana.